

ԱՌ ԶԱՄՈՒՐ ՃԵԱՆ

Զամուրձեան պատուելին Հայրենիքի 183 թուոյն մէջ դատաւականին ի հաստատութիւն 787ին Նիկիոյ մէջ եղած ժողով մի յիշելով ասած էր, որ «Այս ժողովն տիեզերական ժողովոց կարգը իրրեւ եօթներորդ մի յիշուած է մեր Յայրմաւուրքին մէջ»¹ . որոյ առթիւ մէք եւս Փետրուար ամսոյ Սիժն մէջ ասած էինք, որ «Մեր Եկեղեցին բաց ի երեք տիեզերական ժողովներէն . . . ուրիշ տիեզերական ժողով մի չի ճանաչեր»² . խօսքերնիս կնքած էինք այսպէս թէ՛ «Պատուելին լաւ կրնէ, եթէ այլոց աչքին չիւզը գիտած ժամանակ իւր աչքին գերանը անտես չ'առնէ»³ հիմնելով Աւետարանի խօսքին վերայ, «Կէդ ծաւոր նախ հան զգերանդ յականէ քումմէ, և ապա հայեացիս հանել քզ ճիւղն յականէ եղբօրքո»⁴ : Մատթ. Ե. 5 : Պատուելին մեզ իբր պատասխան գըրութիւն մի հրատարակած է Հայրենիքի 193 թուոյն մէջ, որոյ պատասխանել թէեւ հարկ չէր . ըստ սրում մեզ պատասխան չէր : Բայց նկատելով որ նա իւր գրութեամբ դարձեալ քանայրած է իւր պաշտած Լէւոնի հաւատարմ Տոմարէն մի քանի փուշեր խորել Ազգին աչաց մէջ, պարտաւորեց մեք պատասխանել :

Պատուելին իւր գրութեան առաջին տողին մէջ նոր տառուղղութիւն չի արած է . փոխանակ Սիժն գրելու Սիժն կը գրեմք եղեր . մեծ գիւտ . արդեօք ինչ կանոնով խմացած է, որ Սիժն տխրի գրուի և ոչ Սիժն . մեք այս մասին մեր Քերականութեան մէջ, որ լեզուի կանոնագիրքն է, կանոն մի չեմք գտած, այլ այսչափ միայն գիտեմք, որ մի նախնիք, օտար լեզուէ առնուած այսօրինակ բառերը, ինչպէս են, Սիժն,

Սիժն, Հոժ⁽¹⁾ ևւ այլն, երբ օտլ չեն գրած ոչ ոք գրած են :

Պատուելին այս մեծ գիւտէն ետեւ շնորհակալ կը լինի, որ մեք իրեն խրատ տուած եմք և յետոյ կը յաւելու «Ներում կը խնդրեմ այդ խրատդ մտիկ չը կրնար ընելուս»² . որովհետեւ գիտէ եղեր նա իւր աչքին մէջ մտած գերանին ինչ և որո՞ւ ձեռամբ մտած լինելը : Մեք մեր խրատը իրաւ է, որ լսել տալու համար տուինք, բայց ինչ անեմք, որ չէ լրաց . բաւական է, որ մեք մեր նուիրական պարտքը⁽²⁾ կատարեցինք . ուստի անպարտ եմք : Քաջ գիտեմք որ շատ դժուար է կամակոր մէկը իւր շաւղէն յետ դարձնելը : Մանաւանդ որ այս մասին Պատուելին շատ նշանաւոր է, ամեն անգամ, որ մէկու մի հետ հրապարակական խօսքի բըռնուած է, որչափ որ գիմացինը պատճառ և փաստ թափած է, անհարկն եղած է համոզել, թէեւ շատ անգամ ամենեւին ճարահատ ընդունիլ ձեւացուցած է առ երեսս և համոզում ու հաւանութիւն ցուցուցած, բայց ոչ բըռնաւ իւր ազգայինս ճանապարհն թողած է :

Պատուելոյն աչքը մտած գերանն է եղեր ըստ իւր յոռաճրերու թեան Առաքելոյն սիւն ևւ հաստատութիւն ճշմարտութեան ասածը . Պօղոս սուսքեալը կը գրէ Տիմոթէոսին . «Զայս գրեմ առ քեզ չի ակն ունիմ ի մօտոյ դալ» Ապա թէ յամեցից՝ վի գիտայա

(1) Գոյցէ չը հաւատոյ մեր խօսքին, ուստի մի քանի օրինակներ գնեմք այս տեղ . «Աւ Կատանգիանոսի ամենապատիկ յօրինեալ, անուանեալ Նոր Հոժ» . «Եւ ժողովեցան Նիկիոյն և Նիկենայի երկուքն ի Հոժ քաղաքէն» . Խոր . «Եւ ետա Դաւիթ զՍիժն ևւ զամբոյ նորոյն Բ . Թաթ . Ե . 7» . «Հանել զտապանակ ուխտի Տեսան ի քաղաքէ Դաւիթ» . այս է ի Սիժն . Գ . Թաթ . Ը . 1 . և այլն :

(2) Եղեկ . Լ . Գ . Ե .

յեսո, թէ որպէս պարտ խցէ քեզ 'ի տան Աստուծոյ շրջել, որ է Եկեղեցի Աստուծոյ կենդանւոյ, սիւն եւ հասարակութիւն ճշմարտութեան: Արդեօք ինչ հասկացած է նա Առաքելոյն սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան խօսքէն: Եկեղեցին հասկացած է, չեմք կարծեր որ Եկեղեցին մարդոց աչքը կը մըռնէ, գուցէ ինքը հաստատէ զայս: Բայց խնդիր է թէ, որ Եկեղեցին է աչքը մտածը, անշուշտ եմք, որ Հայաստանեայց Առաքելոսիան Եկեղեցին չէ, վասն զի նորա հաւատը որ մերն ալ է, կամ մեր հաւատը, որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հաւատն է, Քաղկէդոնական ժողովոյն հաւատոյ հետ միացնել կ'ուզէ. սակայն այդ իրեն գործը չէ. «Քանզի հիմունք նորա հաստատութեամբ եղեալ են 'ի վերայ վիմին անշարժութեան, որ ոչ 'ի վերայ երկրի, այլ 'ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրեւք իջանէն եւ ոչ հողմ շնչեն եւ ոչ հեղեղս յարուցանեն»: ոչ միայն իրեն գործը չէ, այլ իրեն ամենամեծ գլխուն եւս գործը չէ. զի իրմէ շատ դարերով առաջ շատ Պապեր այդ երազը երազելին, բայց ոչ երբեք հասան իրենց անտի-քրիստոնէական նշարատիկին: Ուրեմն մեր Վերապատուելոյն աչքը մտած գերանը ոչ թէ «Պրախտին կենտաբեր ծառոյն մէկ ծիւղն է, այլ Վատիկանի հաստ գերաններէն մին, կամ Անդրադեոնականութիւնը իւր Լեւոնի տոմարով մէկ տեղ, որոյ ծիւղերէն կը քանայ մեր Եկեղեցւոյ անարատ անգաստանին մէջ անկել, սակայն կը ցաւիմք, որ այսչափ երկար տարիներու փորձէն չը խրատուեցաւ, որ մեր Եկեղեցւոյ անգաստանին հողը, այնպիսի հող մի է, որ նորամուտ եւ օտար անկերը չ'աճնցնէր:

Չամուրձեան վերապատուելին իւր աչքին մէջ մտած գերանին ինչ լինելը

բացատրելն յետոյ իրրեւ թէ կ'անցնի բուն խնդրոյն. բուն խնդիրն է թէ՛ «Մեր Եկեղեցին բայց 'ի երեք պէղերական ժողովներէ, . . . ուրիշ տիեզերական ժողով մի կը ճանաչէր, եւ ոչ թէ ըստ Պատուելոյն է. տիեզերական ժողով մի, այլ ԸՐՐՐԴ մի խի չընդունելու համար այնչափ զոհեր տուած է Յունական եւ Լատինական մղեռանդն հետամուտութեանց, Պատուելին հեղնական եղանակաւ մի կ'առէ, «Հայոց Եկեղեցին երեք ժողովէն զատ ժողովք չընդունիր»: ՏԻՋՋԵՐԱԿԱՆ բառը նորա Լեւոնի տոմարով խափանուած տեսութենէն վրիպած կ'երեւի: Մէք գիտէինք, որ Հայոց (Մեր) Եկեղեցին իրեն եկեղեցին չէ, ինչպէս իւր խօսքէն եւս կ'երեւի: «Մեր եկեղեցին երեք (տիեզերական) ժողովէն զատ ուրիշ ժողով չընդունիր»: Բայց ինչ կ'ասեմք. մեր Եկեղեցւոյ մէջ կարդացուած Յայսմաւուրքին մէջ այսպիսի խօսք մի կայ եղեր. «Տօն է է. ժողովոյն, որ 'ի Նիկիա. կամ 'ի սմին աւուր եղեւ Եօթնէրորդ արք. ժողովն 'ի միւսանդամ 'ի Նիկիա Բիւթանացւոց, զոր մէք լսելու համար կամ եկեղեցի չեմք երթար եղեր եւ կամ մեր ականջը չիւղ մը մտած է եղեր: Իրաւունք ունի, մեր ականջը չիւղ մի մտած է եւ այդ չիւղը մեր Եկեղեցւոյ անարատ գաւանդութիւնն է, եւ այն պատճառաւ մտած է, որ մեր Եկեղեցւոյ դէմ Վերապատուելոյն բրած բաժաղանաց տէս այլոց բաժաղանաց չըլլանք. այդ կենտաբեր չիւղը մտած է, ոչ միայն մեր տիանջը, այլ մեր սրտին մէջ եւս հաստարմատ հաստատուած է, որոյ նուիրական ոտերէն 'ի պատահել հարկին կարող եմք ազդութեան գաւազան կամ խարազան չինել եւ մեր Եկեղեցւոյ սուրբ տաճարը չ'աճուրձուութեան տեղի չ'ունենէր:

կամ յուզդա թիւն ածել եւ կամ իս,
պառ պրտաբան :

Սակաւն չմանցանք թէ Յայտնաւոր
քի խօսքով ինչ ասել կ'ուզէ Պատուե-
լին . մեր խնդիրն է Հայաստաննայց եւ
կեղեցւոյ համար եւ . տիեզերական ժու-
ղով չը լինելը . ինչպէս որ իւր բերած
խօսքին մէջ եւս տիեզերական խօսք չը
կայ . բայց նա կը պառայ , որ տիեզերա-
կան ինքը չ'է կոչողը , այլ Յայտնաւոր-
քը : Հարկաւ մինչեւ հիմա հասկա-
ցաւ , որ իրմէ զատ ուրիշ մը չը կայ
նոյն ժողովը տիեզերական կոչող , եւ
պիտի ցուցնեմք , թէ ինչ է Տէրու-
յենց Չամուրձիին նպատակը , բայց
անկէ առաջ այս կ'ուզեմք հասկանալ
վերապատուելի Չամուրձի . որ հոգին
սուաւ քեզ այն յայտնութիւնը , որ մէք
սուրբ ասելով միայն երեք տիեզերա-
կան ժողովներն կ'իմանամք . ո՞վ ասաց
թէ մէք Առաքելական ժողովներն սուրբ
չեմք ճանաչեր . կը կասկածիմք , որ մի
գուցէ այդ յայտնութիւնը Հասկանալ
գուշակ Սիոդիցաներէն ընդունած լինիս ,
Չիմացանք թէ ինչ նոր արամաբանութե-
ամբ կը հետեւցնեն , որ մէք եթէ
Նիկիոյ երկրորդ ժողովը առաջ չընդու-
նիմք , մէք Ազգ . ժողովներն եւս , ինչ
պէս են Ս . Սահակայ , Աշտիշատու ,
Դունայ , Մանաղիկերտի եւ այլ ժողով-
ներն սուրբ չեն լինիր . քեզ ո՞վ ասաց ,
որ մեր ժողովներու սրբութիւնը այլ
սողգաց ժողովներու սրբութենէն , կամ
անսրբութենէն կ'ախուժն ունի . այդ
մոլեկրօնութեանց գործն է , որ իրմէ
գուրս սրբութիւն չընդունիր եւ մինչեւ
անգամ Աստուծոյ շնորհքը այլոյ կը
զանայ , բայց նա ուր կամի շնչէ :

Ո՛չ , Վերապատուելի , ո՛չ , մեզ հա-
մար վերն յիշուած Ազգ . ժողովներն
սուրբ են եւ ամենասուրբ . մեր սիրտը
օտարամուրթեամբ չէ տապկանած եւ
սչ աչբերնիս կուրացած , որ չը տես

նեմք , չը զգամք եւ չիմանամք թէ՛ այն
ժողովներն ո՛չ թէ միայն մեր Ազգին ,
այլ Քրիստոնէութեան նկատմամբ ինչ
մեծ նշանակութիւն ունին . մէք կըզ-
գամք եւ կ'իմանամք այդ ամենը , եւ եւ
թէ կամակորութիւնը թողով կամե-
նաս ուտանիլ , ուրախութեամբ կ'ու-
սուցանեմք եւս :

Հայաստանէն Քրիստոնէութիւնը
խաբառ ջնջելու համար ՚ի Հայաստան
գնացող Պարսիկ մոպերուն պէս , որոնք
ամենեւեմ տնիսակած իրենց ձեռնոր-
կի յաջողութեան վերայ խորհուրդեամբ
կը վաղվաղէին , վիճակ կը ձգէին ճու-
նապարհին եւ փայտ կընկենուին , թէ՛
որ լեզու , կամ որ ազգ , որմէ վարդա-
պետութեանը պիտի աշակերտի . մեր
Վերապատուելին եւս իւր նպատակին
մէջ իրբեւ յաջողած եւ մեզ Նիկիոյ երկ-
րորդ ժողովը իրբեւ տիեզերական ըն-
դունել տուածի մը պէս ուրախութե-
նէն կը պօռայ , թէ՛ Քաղկեդոնի ժու-
ղովն ալ իրբեւ տիեզերական պիտի
ընդունիս : Արդէս զի մէք յետ չը
գառնամք , իւր հաւատոյն պէս խաբ-
խաբ պատ մը եւս կը քաշէ մեր առ-
ջեւ . իրբեւ թէ՛ եթէ Քաղկեդոնի ժու-
ղովն տիեզերականութիւնը չընդու-
նիմք , պետք է ասեմք , որ մեր Նիկեո-
ցին Յայտնաւորքով ժողովորդը կը
մոլորեցնէ : Եթէ այս պատէն եւս չը
կորոզանամք անցնիլ , պիտի ստիպուիմք
Յայտնաւորքը սրբագրել . բայց (այդ
իշխանութիւնը եւ իրաւունքը չունիմք
եղեր) , ինչ է սրբագրելնիս . —
Մեր եւս չը գիտեմք : Պատուելի , լաւ
կ'ասես , որ իրաւունք չունիմք Յայտ-
նաւորքը սրբագրելու , որ շատ ան-
գամ սրբագրուած է եւ եթէ այսօր եւս
հարկ տեսնուի , կարելի է սրբագրել .
բայց դու որմի իրաւամբ եւ իշխանու-
թեամբ սրբագրած եւ փէշերական բա-
սը ներմուծելով , եթէ մեր Յայտնա-

ւութիւնը սրբազան իրաւունքը չունիմք, քեզի միայն իրաւունքը և իշխանութիւնը տուաւ, որ ուրանալով մեր Եկեղեցւոյ հաւատը, կամ դաւանութիւնը և վարդապետութիւնը՝ Լեւոնի տամարին փշերը Ազգին մէջ ցանկնաւորեալ տուաւ այդ իշխանութիւնը որ ուրանալով Ազգ. այնքան սուրբ ժողովներն, մեր Եկեղեցւոյ շատ մը սրբազան Հայրապետաց վճիռներն, մեր եկեղեցական պատմութիւնը, մէկ խօսքով ուրանալով Ազգ. և Եկեղեցիդ՝ Ազգին աչքին Քաղկեդոնիութեան փոշին փչես: Մեր Եկեղեցին մերժելով մեր ժամ է ընդ միշտ Քաղկեդոնի ժողովն և քոյ հաշակոյթ Լեւոնի տամարն. այս մասին յոյսդ կտրելով՝ ձայնդ քաշէ:

Բայց դու պիտի հարցնես, ինչպէս որ հարցուցած ես, «Քաղկեդոնի ժողովին մոլորութիւնն ինչ է... քու հաւատքդ նորա հաւատքէն ինչով կը տարբերի?»: ասկաւին այս հարցմանդ չը պատասխանած կուզեմք իմանալ, թէ ինչ է նպատակդ որ այս տեղ Կ. Վ. Շահնազարեանի գերեզմանն ալ բրբրած ես, արդեօք մոռցած ես այն դպրութիւնը զէպրը, որոյ դու առիթ տուած ես յիշեալին 51 թուին Պօլիս եկած միջոցին: Հոգ չէ, եթէ մոռցած ես մէք կը յիշեմք:

Կ. Վարդապետին Պօլիս գալէն «Քանի մը շաքաթ անցնելէն ետեւ, որ մը Եդեսեան Յ. Եպիսկոպոսը, որ քաջածանօթ էր Ս. Աթոռին (Էջմիածնայ) և Վարդան Վարդապետը՝ որ բնիկ Էջմիածնէն ըլլալով այն օրերը Պօլիս էր... կը հրաւիրեն զԿ. Վ. յիւսկիւտար ի տուն Նիզամեան Պետրոս աղայի, որ մօր եղբայր էր Յ. Ե. ին, սէր մէկ գիշեր տեսութեան պատճառաւ գալով՝ հոն եկան նաեւ Գրիգոր Պ. Վանանդեանց և Զ. Պատուելին (կարծեմ դու լինելու ես), այն տեղ

խօսամիջութեան մէջ կը պատահի, որ պատկերապաշտութիւնը Հայոց Եկեղեցին երբ մտած լինելուն վերայ խօսք բացուի առանց հակառակութեան: Հետեւեալ օրը այս բանիս վերայ դադունի թուղթ կը գրէ Զ. Պ. առ Յովհաննէս Վ. Ղուղլունճուխի այս խնայտով. «Կ. Վ. ին հետ տեսութիւն ընելով անհաւատութեան նշաններ տեսայ անոր վերայ, եւ բերանն հոտած ըլլալուն սրտին վերքը կը գուշակուի, կը կարծեմ, որ Վիլիկիս Եպիսկոպոս ըլլալու կ'երթայ, և Պօլիս Պատրիարք ըլլալու խորհուրդ ունենայ և այլն»:

«Յիշեալ Յ. Վ. ը այս թուղթը հրատարակելով եւ կորդալով առաջի բարեպաշտ և պարզամիտ յարգելեաց՝ վտահաւմբաւած է զԿ. Վ. թէ նա լրայ հակառակող Հայոց Եկեղեցւոյն. այս համբաւը տարածելով՝ երբ կը ըսէ Կ. Վ. իսկոյն իւր բողոքանաց դըմն Սրբազանէն (Պատրիարք) կը խրնդրէ ատեան դատատանի. որպէս զի իւր դատախազներուն ներկայութեան քննուի և իւր յանցաւորութիւնը եւ անմեղութիւնը վճռով ատենին հրատարակուի»:

Քեզ թողով այս մասին եղած ժողովոյ ամբողջ արձանագրութիւնը, զոր եթէ ուզես, անշուշտ կարող ես գրուել Ազգ. Պատրիարքարանի Բիւանին և գուցէ քոյ հաւատարմական գրագարանիդ մէջ. միայն վճիռը կը գրենք հոս:

«Ժողովն այս երկար բանախօսութիւնը (անշուշտ արձանագրութեան համար կ'առէ) լսելէն յետոյ, իւր դիտողութիւնը յայտնեց, որ իրաւամբ Կ. Վ. իւր համոզել խօսքերովն արդարացեալ է և Զ. Պ. իւր անեղծ խօսքերովն պարտաւորեալ է, մոնաւանդ անպատշաճ գրութիւն (անխիղճ՝ զոր պարտութիւն) ընելով. ուստի ժողովը

պատուիրեց և յորդորեց զՍ. Պ. որ իւր գիրը յետ առնէ և ուր որ խօսեր է անոր պատուոյն գէմ, ինքնին մաքրէ անոր անունը . . . :

«Ժողովը իւր ստորագրութեամբ արդարապէս կը հրատարակէ թէ՛ Կ. Վ. Աղլին եւ Եկեղեցւոյ օրինաւոր, հաւատարիմ, կրօնասէր և մանաւանդ գիտնական վարդապետներէն մէկն է և զրպարտութեան հանգիպած . ուստի Ազգք բնաւ մէկ կասկած ընելու պատճառ չունի » :

21 Փետ. 1851

Նի Պատ՝ Հայոց

Մի գուցէ այս արդար վճիռը լինի պատճառ Վերապատուելոյն անհաշտ ատելութեան եւ վատ քննախնդրութեան, որ Նի կենդանութեան զԿ. Վ. հաւատաքննական խարաղանով այնքան զրպարտելէն և հալածելէն վերջը, այժմ գերեզմանին մէջ եւս հանգիտտ չը թողուր : Կը յուսամք որ այն վճիռն կրկին անգամ կարդալով իւր սրեղարդ հասակին մէջ խիղճը մէկէն կը լուսաւորուի և որով կը խոստովանի, որ Կ. Վ. այնչափ հաւատարիմ էր և հնազանդ Հայոց Աղլին և Եկեղեցւոյ, որչափ ինքը հաւատարիմ է Պապին և նորա Եկեղեցւոյն :

Գարով Վերապատուելոյն մեզ ըրած հարցման, կ'ասեմք, որ ինքը իրեն Բաղկեդոնիկ մը բնաւ իրաւունք չունի մեր Եկեղեցւոյ դաւանութիւնը պահանջելու . իսկ եթէ ըսէ, թէ իրեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հարազատ զաւակ կ'ուզղեմ հարցումն, այն ժամանակ կը յայտնեմք, որ մինչեւ Լեւոնի տամարը և Վատիկանի գերանը աչքէն կը հանէ, չը տխուր կարողանայ տեսնել այն տարբերութիւնը, որ մեր Եկեղեցին ունի համեմատութեամբ Հռովմէական Եկեղեցւոյն :

Գիտեմք հաւատաւոր, որ այս ա-

մէն ըսուածներն աղղկյութիւն մի չը տխուր առնեն Չամուրձն անի վերայ, և նորա բնաւորութիւնը կրնա խմանալով այսքան ևս չը տխուր խօսելինք, եթէ ուղղակի մեզ պատասխանած լինէր, այսինքն կամ ուղղակի յետ առնէր իւր խօսքը Նիկիոյ Բ. Ժողովոյն տիեզերական ասուլու մասին և կամ հաստատէր, որ մեր Եկեղեցին ընդունած է զայն իբրեւ տիեզերական : Բայց Չամուրձին կը զեջանի ուղղակի պատասխան տալ, քանի որ իւր գլխաւոր նպատակն է, Նիկիոյ Բ. Ժողովոյն տիեզերական ինքնահնար անուն տալով Բաղկեդոնի ժողովոյն տիեզերականութիւնը վաւերացնել Նիպատիւ անդրաբնական պաշտաման իւրոյ և Նիպատիւ Հռովմէական Եկեղեցւոյ, որում կամակատար և անձնուէր ծառայ կը հանգիստանայ յորէ անտիմաներմական դաշնակցութեան ընդ պաշտօնակաւորին Թեղուիթաց, ըստ իրեն իրօնասէր եւ հայասէր Էսովէն — Պօրէի :

Ս Տ Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Ի Թ Ի Ի Ն

Մարդկան ազգի մէջ շատ մարութիւններ կան զորս բառնալու համար պէտք է միահաղոյն աշխատին Եկեղեցականք, Ուսուցիչք, Գատիարակք, Տէրութիւնք, ծնողք, մէկ խօքով բովանդակ մարդկային ընկերութիւնը :

Պէտք էր ամեն որ միաբանէր վերջնելու և հալածական ընելու մարդկութեան մէջէն այս մարդկային կենաց, պատուոյ, ընկոյց և բարուց ու խերիմ թշնամի սղանդակ հրեշնէրը ինչպէս ևն, զեղխութիւն, չուայտու :